

Nurşərəf YƏHYAZADƏ

DAĞLIQ QARABAĞ PROBLEMİNİN TARİXİ KÖKLƏRİ VƏ BEYNƏLXALQ MÜNAQİŞƏYƏ ÇEVİRİLMƏSİ

Ключевые слова: Нагорный Карабах, Азербайджан, международные организации, ООН, ОБСЕ, Совет Европы

Key words: Nagorno-Karabakh, Azerbaijan, international organizations, United Nations, OSCE, Council of Europe

РЕЗЮМЕ

В статье говорится об исторических корнях Нагорно-Карабахского конфликта и его превращение в международный конфликт. Указываются даты начала переселения армян на азербайджанские земли, нарастания напряжения и начала конфликта. Отношения международных организаций к процессам за весь период конфликта, составляют основное содержание статьи. Отмечается важность работ ООН, ОБСЕ и Совета Европы в урегулировании конфликта.

SUMMARY

The article deals with the historical roots of the Nagorno-Karabakh conflict and its transformation to the international conflict. The article indicates the history of the Armenians' relocation to the Azer-

baijani territories, the increasing of tension and the beginning of the conflict. The main content of the article is the attitude of international organizations to the processes, during the conflict. The importance of the UN, OSCE and the Council of Europe's efforts to resolve the conflict is highlighted.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll olunması Azərbaycan Respublikası üçün prioritet məsələlərdən biridir. XX əsrin sonlarında alovlanmağa başlayan münaqişənin kökləri daha dərin tarixə dayanır. XIX əsrin əvvəllərində ermənilərin Azərbaycan ərazilərinə köçürülməsi prosesinin başlanması mənfur niyyətli və uzunmüddətli bir siyasətin ilk addımları idi. "İki il ərzində, 1828-ci ildən 1830-cu ilədək, Zaqafqaziya 40.000-dən çox İran və 84.000 Türkiyə ermənisi köçürüldü və onlar erməni əhalisinin cüzi olduğu Yelizavetpol və İrəvan quberniyalarının ən yaxşı torpaqlarında yerləşdirildi, onlara 200.000 desyatindən çox xəzinə torpağı ayrıldı" [3, s.52]. Azərbaycan torpaqlarının Rusiya və İran arasında bölüşdürülməsinə səbəb olan Türkmənçay müqaviləsi, həm də ermənilərin kütləvi və məqsədli şəkildə Azərbaycan torpaqlarında yerləşdirilməsinə və beləliklə, yeni bir münaqişənin başlanmasına səbəb oldu. "Türkmənçay müqaviləsinə əsasən, əhalinin Cənubi Azərbaycandan Cənubi Qafqaz və əksinə sərbəst hərəkət etməsinə icazə verildi. Bunun nəticəsində bir çox erməni ailələri Cənubi Qafqaz, Qarabağ və İrəvan xanlıqlarına köçdülər" [3, s.52]. Azərbaycan ərazisində bütün millətlərin firavan şəkildə yaşamasına hər zaman şərait yaradılmış, lakin ermənilər bu şəraitdən istifadə edərək daha geniş əraziyə yayılmağı və həmin əraziləri ələ keçirməyi planlaşdırmışdılar. Əlbəttə, belə bir vəziyyət yerli əhalini narahat etməyə bilməzdi. Çünki ermənilərin Azərbaycan ərazisinə köçürülməsi davam edir və get-gedə daha geniş ərazidə məskunlaşdılar. "1832-ci ildə Qarabağ əhalisinin 91%-ni azərbaycanlılar, 8,4%-ni isə ermənilər təşkil edirdilər. 1832-ci il kameral təsvirlərinin materiallarına görə, Qarabağ əyalətinin ərazisindəki 20546 ailədən 13965-i azərbaycanlı, 6491-i isə er-

mənilər idi. Beləliklə, çarizmin XIX əsrin 30-cu illərinin əvvəllərindəki köçürmə siyasəti nəticəsində azərbaycanlıların faizi 64,8-ə endi, ermənilərin faizi isə 34,8-ə qalxdı” [3, s.52]. Çar Rusiyasının Şimali Azərbaycan ərazisini işğal etməsi və burada köçürmə siyasəti həyata keçirməsi bir müddət sonra bu ərazidə millətlərarası münaqişənin başlanmasına və XX əsrin sonlarında dövlətlərarası münaqişəyə çevrilməsinə səbəb oldu. Bu münaqişənin baş vermə səbəbləri birdən-birə yaranmamış, əraziyə köçürülmüş ermənilərin zaman-zaman azərbaycanlıların hüquqlarını pozması, onları öz torpaqlarından sıxışdırması və köçürüldükləri ölkənin torpaqlarına qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış etmələri nəticəsində meydana çıxmışdır. Bu ərazi iddiaları sadəcə iddia olaraq qalmamış, azərbaycanlılara qarşı tez-tez güc tətbiq edilmiş və qarşı tərəf öz niyyətinə nail olmağı bacarmışdır. Ermənilər XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın bir sıra bölgələrində müsəlman əhali ilə toqquşmuş, iğtişaş yaratmış və qırğına səbəb olmuşdur. M.S.Ordubadi “Qanlı illər” əsərində yazır: “1905-ci il may ayının əvvəllərində Bakı erməni-müsəlman toqquşmasından sonra Naxçıvan erməni-müsəlman camaatı artıq həyəcəndə idilər. Buna nisbət ermənilər əsla qorxmayıb həmişə müsəlmanlara əziyyət verməkdə idilər. Bir tərəfdən şəhərə belə səs salmışdılar ki, ermənilərdə cürbəcür odlu silahlar olduğundan müsəlmanlara birdən-birə hücum edəcəklər” [5, s.16].

XX əsrdə ermənilərin Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları daha da böyümüşdür. 1918-ci ildə Cənubi Qafqazda Azərbaycan və Ermənistan arasında normal qonşuluq münasibətlərinin formalaşması mümkün olmamış, əksinə, Ermənistan Azərbaycan ərazilərinin işğalına başlamışdır.

Cənubi Qafqazda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra da Ermənistan və Azərbaycan arasındakı mövcud vəziyyət olduğu kimi qalmış, Ermənistan tərəfi Azərbaycan ərazilərini ələ keçirməyə, azərbaycanlıları öz tarixi torpaqlarından qovmağa çalışmış və məqsədinə nail olmuşdur.

Köçürülərək yerləşdikləri ərazilərdə dövlət qurmağa nail olan ermənilər, bununla kifayətlənməyib sərhədləri daha da geniş-

ləndirməyi və monoetnik dövlət qurmağı planlaşdırırdılar. Elə buna görə də azərbaycanlıların qədim Azərbaycan torpaqlarından deportasiya edilməsi üçün tədbirlər görürdülər. Həmin tədbirlər 1946-cı ildə öz nəticəsini göstərdi. Belə ki, “1946-cı il oktyabrın 19-da SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti xarici ölkələrdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR ərazisinə köçürülməsi ilə bağlı Fərman verdi... Beləliklə, azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki dədə-baba torpaqlarından qovulmasının növbəti mərhələsi başlandı. 1947-ci il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Soveti “Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalisinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında” 4083 sayılı qərar verdi” [4, s.135]

Gördüyümüz kimi, Ermənistan-Azərbaycan arasında münaqişənin tarixi qədimdir. XIX əsrin əvvəllərindən etibarən toqquşmalar, iğtişaşlar, ərazi iddiaları davam etmiş, XX əsrin sonlarında isə münaqişənin gərginliyi pik həddə çatmışdır. Bu dövrdə Sovet hakimiyyətinin zəifləməsi, respublikalarda azadlıq hərəkatlarının genişlənməsi xaotik vəziyyətin yaranmasına səbəb olur, toqquşmalar və münaqişələr üçün zəmin rolunu oynayırdı. 1988-ci ildən şiddətlənən Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi, 1991-ci ildə SSRİ-nin süqutu, Cənubi Qafqazda müstəqil respublikaların yaranmasından sonra silahlı müharibəyə çevrildi. Müharibədə qüvvələrin qeyri-bərabərliyi, düşmənin kənardan dəstək görməsi, eləcə də Azərbaycanda ordu quruculuğunun lazımi səviyyədə olmaması yeni torpaq itkilərinə səbəb olurdu. Azərbaycan ərazisində qırğın törədən ermənilərin vəhşiliyi 1992-ci ilin fevralında Xocalı soyqırımını ilə ən yüksək həddə çatdı. “Xocalıda erməni faşistləri azərbaycanlılara qarşı növbəti soyqırımını törətdilər. 613 nəfər, o cümlədən 106 qadın, 83 azyaşlı uşaq, 70 qoca öldürüldü. 1000 nəfərdən artıq dinc sakin müxtəlif dərəcəli güllə yarası alaraq şikəst oldu. 1275 nəfər əsir alındı, 8 ailə bütövlüklə məhv edildi. 56 nəfər xüsusi qəddarlıq və amansızlıqla diri-diri yandırıldı, başlarının dərisi soyuldu, gözləri çıxarıldı, başları kəsildi, hamilə qadınların qarnı süngü ilə deşildi” [4, s.299]. Davam etməkdə olan bu hadisələr ölkədə gərginliyi daha da artırırdı. Belə bir vəziyyətdə müharibənin dayandırılması və həll yo-

lunun tapılması üçün beynəlxalq təşkilatlar da fəaliyyətə keçdi.

Dağlıq Qarabağ problemi nəticəsində iki dövlət arasında güc faktorundan istifadə olunması, müharibənin başlanması onu beynəlxalq münaqişə səviyyəsinə çatdırmışdır. ““Beynəlxalq münaqişə” anlayışının özünə indiyə qədər dəqiq tərif verilməmişdir. Belə bir yaygın tərif daha geniş yayılmışdır: beynəlxalq münaqişə dövlətlər arasında bütün səviyyələrdə və müxtəlif dərəcədə mövcud ola biləcək münasibətdir. Bu mənada münaqişənin dörd mərhələsini göstərmək olar:

1. uyğunsuzluğun dərk olunması;
2. gərginliyin artması;
3. hərbi güc işlətmədən təzyiq;
4. müharibə ” [1, s.32].

Beləliklə, Dağlıq Qarabağ probleminin beynəlxalq münaqişəyə çevrilməsi ilə beynəlxalq təşkilatlar da proseslərə daxil oldu. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra bir sıra beynəlxalq təşkilatlara üzv olmuş və həmin təşkilatlarla qarşılıqlı öhdəliklər qəbul etmişdir. Buna görə də beynəlxalq təşkilatlar iki dövlət arasındakı münaqişənin həll olunması üçün müəyyən tədbirlər görməyə başlamışdır.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində iştirak edən beynəlxalq təşkilatlar sırasında BMT, ATƏT və Avropa Şurası xüsusilə seçilir.

1992-ci ildən Azərbaycanın üzv olduğu BMT Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində fəaliyyət göstərir. “1994-cü ilin sentyabrında Prezident Heydər Əliyev BMT Baş Məclisinin 49-cu sessiyasında iştirak etmək üçün ABŞ-da səfərdə olmuş, Azərbaycanın tarixində ilk dəfə olaraq BMT-nin yüksək tribunasından proqram xarakterli nitq söyləmişdir. Azərbaycan dövlətinin başçısının dünya ictimaiyyətinin ən geniş dairələrində böyük əks-səda doğurmuş həmin nitqində Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həllində BMT-nin müstəsna rolu qeyd edilmişdir” [2, s.6].

BMT-yə üzv olan dövlətlər müəyyən öhdəliklər götürdüyü kimi, Təşkilat da həmin dövlətlərə qarşı müəyyən məsuliyyət daşıyır. BMT yaradılarkən onun əsas məqsəd və prinsiplərini özündə əks etdirən və üzv dövlətlər tərəfindən qəbul edilən Nizamnamənin preambulasında BMT-nin yaradılmasının əsas məqsədlərindən biri kimi “gələcək nəsilləri, həyatımız boyunca insanlığa iki dəfə hesabsız bəlalər gətirmiş müharibənin müsibətlərindən xilas etmək” olduğu göstərilir [6]. Buna görə də BMT Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün müəyyən tədbirlər görməyə başladı. Bölgədə təhlükəsizliyin təmin olunması, ölkələrin ərazi bütövlüyünün qorunması və güc tətbiqinin dayandırılması üçün BMT Təhlükəsizlik Şurası Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı dörd qətnamə qəbul etmişdir. “Münaqişəyə dair Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi 1993-cü il 30 aprel tarixli 822 nömrəli, 1993-cü il 29 iyul tarixli 853 nömrəli, 1993-cü il 14 oktyabr tarixli 874 nömrəli, 1993-cü il 11 noyabr tarixli 884 nömrəli qətnamələrdə, Təhlükəsizlik Şurası sədrinin 7 bəyanatında Azərbaycan Respublikasının suverenliyi və ərazi bütövlüyü, Dağlıq Qarabağ regionunun Azərbaycana mənsubluğu təsdiq edilmiş, ərazilərin ələ keçirilməsi üçün güc tətbiqinin yolverilməzliyi qeyd edilmiş, Azərbaycanın işğal edilmiş bütün rayonlarından işğalçı qüvvələrin dərhal, tam və qeyd-şərtsiz çıxarılması tələbi qoyulmuş, qaçqınlara və məcburi köçkünlərin doğma yurd-yuvalarına qayıtması üçün şərait yaradılmasının zəruriliyi göstərilmişdir” [2, s.6]. Lakin təəssüf ki, Ermənistan tərəfi bu qətnamələrə və bəyanatlara məhəl qoymamış, Azərbaycanın haqlı mövqeyini müdafiə edən bu çağırışların həyata keçirilməsi üçün isə təşkilat tərəfindən əlavə praktiki tədbirlər görülməmişdir.

Azərbaycanın üzv olduğu və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində iştirak edən daha bir təşkilat isə Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı – ATƏT-dir. “1 yanvar 1995-ci ilədək ATƏM (Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi) adlanan bu qurum Azərbaycanın daxil olduğu ilk Avropa Təşkilatıdır... 1992-ci ilin mart ayının 24-də ATƏM Xarici İşlər Nazirləri Şurasının (XİNŞ)

birinci əlavə görüşündə Dağlıq Qarabağda vəziyyət müzakirə olundu. Görüşdə ATƏM-in Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll edilməsinə dair Minsk konfransının çağırılması haqqında qərar qəbul edildi” [2, s.18]. İndinin özündə də fəaliyyətini davam etdirən ATƏT-in Minsk qrupu münaqişənin həllinə dair prezidentlərin görüşlərini təşkil edib bəyanatlarla çıxış etsə də, onların bu fəaliyyəti hələ də nəticəsiz qalır.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra beynəlxalq səhnədə öz sözünü deyə bilmək və bunu Avropa tribunalsından dünyaya çatdırmağa bilmək üçün Avropa Şurasına üzv olmaq üçün lazımı tədbirlər görməyə başladı. “Nəhayət, 2001-ci ilin yanvar ayında Azərbaycan Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul edilmiş və bununla da Azərbaycan diplomatiyası Avropaya inteqrasiya proseslərinə qoşulmaq uğrunda mübarizədə böyük qələbə əldə etmişdir” [2, s.15]. Avropa Şurasına üzv seçilmək Dağlıq Qarabağ münaqişəsi barədə reallıqları Avropanın mötəbər tribunalsından dilə gətirmək üçün böyük bir fürsət idi. Azərbaycan nümayəndə heyəti Dağlıq Qarabağdakı vəziyyət, Azərbaycanın haqlı mövqeyi və Ermənistanın təcavüzkar siyasəti barədə gerçəklikləri Avropanın diqqətinə çatdırmışdır. “Məhz belə qətiyyətli mövqedən sonra AŞPA-da Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə münasibətdə daha ciddi dönüş yarandı. Sessiyada britaniyalı deputat Terri Devis AŞPA-nın Dağlıq Qarabağ üzrə məruzəçisi təyin edildi. Ermənistan AŞPA-nın Dağlıq Qarabağ münaqişəsi üzrə məruzəçisinin təyin olunmasına qarşı çıxsada, Azərbaycan nümayəndə heyətinin prinsipial mövqeyi ermənilərin etirazına hər hansı əhəmiyyət verilməməsi ilə nəticələndi” [2, s.16].

Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının müstəqil xarici siyasəti nəticəsində Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq səviyyədə müzakirə olunmuş, mövcud vəziyyət dəyərləndirilmiş və Azərbaycanın mövqeyi dəstəklənmişdir. Lakin Ermənistan tərəfinin beynəlxalq hüquq normalarına və beynəlxalq hüquqi sənədlərə məhəl qoymadan öz işğalçı siyasətini davam etdirməsi nəticəsində münaqişə hələ də həll olunmamış qalır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasbəyli A. Beynəlxalq münaqişələr: nəzəri və konseptual yanaşmalar. Bakı, Şirvanəşr, 2006, 194 s.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası. Azərbaycan beynəlxalq arenada
3. Azərbaycan tarixi. 4-cü cild. Bakı, Elm, 2007, 503 s.
4. Azərbaycan tarixi. 7-ci cild. Bakı, Elm, 2008, 605 s.
5. Ordubadi M.S. “Qanlı illər”. Bakı, Elm və təhsil, 2012, 184 s.
6. <http://www.un.org>

Elmi rəhbər: prof. Həmid Vəliyev